

Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához

Dr. Szőkefalvi Nagy Zoltánnak e folyóirat 12. számában Kováts Mihályról írt cikkéhez néhány adattal járulok, hogy a valóban nagy magyar orvos élet-körülményeit, ön- és tudományos képzését, a magyar orvosi nyelv pallérozása érdekében végzett munkásságát mégjobban megismerhessük.

Leghelyesebbnek tartom megszólaltatni magát Kováts Mihályt és kortársát Csorba Józsefet, mert írásuk hazánk orvostörténetének egy darabkájára vet árnyék nélküli világosságot.

Köztudomású, hogy mindketten a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai voltak, irataikat hivatalosaknak és megbízhatóknak kell tekintenünk.

Kováts Mihály önéletrajzi adatait Döbrentei Gábor titoknak felszólítására küldte meg. Az Akadémia ugyanis elhatározta, hogy a rendes és levelező tagok élettörténetéhez szükséges adatokat maguktól az érdekeltektől szerzi meg.

„Ezekhez képest a következőket jelentem:

Születtem Ts Abauj Vármegyében, Korlátón. A' Humaniorákat kezdtem, és végeztem 8 esztendő alatt a' S. N. Pataki Ref. Collegiumban; a' hol is az említett időszakza alatt tanultam a' Latán, Görög nyelveket, és a' többi a' Humanitáshoz tartozható tudományoknak a' rövid tartalmaikat. Azután ugyan itt mentem a' Philosophiába, 's ezt tanultam 4 $\frac{1}{2}$ eztendeig; a' hol is a' Logicától kezdve a' Speculativa egész Philosophiát, egész Mathesist, a' Görög, Latán Literaturát, a' Zsidó Grammatikát, 's több más tudományokat kis foglalatban tanultam. E' kor innét elmentem Lőcsére tanulni, a'hol is 2 esztendeig Német, Francia nyelveket, Clavir és Hegedű muzsikát tanultam. 3 esztendeig a: Physicát, Historia Universalist, Ius-Naturelt, Statisticát, Politicát, Theologia Dogmatikát és Polemikát, Moralist, a' Görög és Zsidó Exegesist. Tanítottam Privatim eztendeig Logicát, Ontológiát, Pura-Mathesist. Ugyan ezen idő alatt eztendeig Második Bibliothecarius voltam, a' Collegium Bibliothécájában. Ezenfelül az egész 3 esztendő alatt tanultam privatim a' Collegium Francia Professoraitól Francia nyelvet.

Három esztendőt itt eltöltvén, küldtettem Lossonczra, a' Ref. Archi-Gymnasiumba Professornak; a' hol is 4 esztendeig tanítottam publice Logicát, Ontológiát, Oratoriát, Pura-Mathesist, Practica-Geometriát. Latán Literaturát, Romai Antiquitást, 's t. ec. Privatim tanítottam Ius-Naurat, Francia és Német nyelveket.

Lossonczról 4 esztendő múlva jöttem Pestre, mint tanuló, a Medica Facultásba Medicinát tanulni. Itt a' Cursust 4 esztendő alatt elvégeztem; a' hol is azon 4 esztendő alatt, 3 esztendeig voltam egyszersmind Adjunktus Cathedrae Physiologicae, Királyi Sallarium mellett.

Pestről mint Graduat^{us} Medicinæ Doctor mentem Bécsbe a' Civilis kórházba practizálni; egyszersmind pedig ugyan a' Bécsi Medico-Chirurgica Militaris Académiába Tanulónak beálltam – nemkülönben a' Szülőházba, Talált gyermekek Intézetekbe bevéttem practizánsul. Itt 2 eztendő alatt mind a' külső, mind a' belső, mind a' gyermekágyas asszonyok és szülőknek, a' boldoknak, a' csecsemőknek nyavalyáikat tanulgattam practice ismérni, a' bábaságot, bent a' Szülőházban lakván 2 hónapig, kezemmel gyakorlottam, a Chirurgicalis-Medicus Militaris Académiái Cursust végig hallgattam. Ezekenfélül a' Bécsi ritkaságokat, mulató' faluit, megismergettem.

Bécsből 2 eztendei lakásom után, 3 eztendei Királyi Szabadlevéllel Külső-Országokba utaztam. Ezen utazásomban meglátogattam Linzet, Braunaut, Monachiumot, Augsburgot, Meersburgot; a' Constantiai híres tón általhajókáztam Constantiába; innét mentem Frauenfeldbe, Tigurumba, Aranba, Schaffhausenbe, e'nek a' híres Rhenus-ugrásához; Bernába, Basileába, Baden-Badenbe, Tubingába, Heidelbergába, Bambergába, Würzburgba, Schwarzagba, Moguntiaába, Aschaffenburg (b) a, Jénába, Halába, Erfurtba, Göttingába, Hannoverába, Haarburbga, Altonába, Hamburgba, Lübeckbe, Schwerinbe, Erlángába, Norinbergába, Lipsiába, Berlinbe, Spandauba, Potsdámba, Dresdába, Töpliczbe, Prágába, Brünnebe, Znlimba és több más kisebb városokba, a' melyek most hirtelen nem is jutnak eszembe, de az utazó könyvemben, sok Nagy és Tudós férfiaknak a' magok kézírásokkal együtt, feltaláltatnak.

Külsőországi utazgatásom után ismét visszatértem Bécsbe, és ott még ismét féltendő mulattam, a' Chirurgica-Operatiók végett, és az Anglus nyelvért, a' melyt az előtt Pesten 2 eztendeig, Bécsben pedig egész ott laktoniban, más dolgaimtól üres óráimban, egy Anglus Mestertől tanultam.

Ezek így folyván, 1795-dikben visszatértem Pestre, és itt megtelepedtem, 's a' gyógyítást gyakorlottam, mái napig. Innét 1796-dikban Patakra Orvosnak és a' Ref. Collegiumba Professornak; 1797-dikben Debreczenybe Első-Orvosnak. a' Veszprémi Doktor helyére kétszer meghívtattam; ismét 1801-dikben Patakra Chemiæ és Physices Professornak hivatalt kaptam; de mind ezen igen tisztességes hivatalokat csupán azon az okon nem fogadtam el; mivel már azon időkben a' Magyar Litera-Turát tévén magamnak, a' gyógyítás mellett fő tárgyul, az üres óráimban, a' lett a' szándékom, hogy a' Tudományokit Magyar nyelven kívánjam terjeszteni, 's a' hazámba ültetni.

Mióta Pesten lakom már 3 utazást tettem, úm. 1796-dikban a' Bánáthba utaztam le, és a'kor Szegedet, Temesvárt meglátogattam. De e' kor hittelen a' Bánáti hideglelés engem megragadván, onnét visszazsaladtam; és szerencsére mihelyst Halasra kiértem, éjjel nappal utazván, mindjárt jobban lettem; pedig Szegeden úgy töpröngödtem, hogy a' forró hideg engem talán utolsó veszedelembe fog ejteni. Ismét 1825-dikben beutaztam Máramaros Vármegyébe,

és e' kor Szólnokot, Böszörményt, Debreczenyt, Szathmárt, Szigetet, ott a' csudálatos nagyságú Szalatnai sóaknát, Kobola-Polyánkát, Nagy-Bányát, Felső-Bányát, Fernezét, Kapnikot a' bányákkal együtt; Nagy-Váradot a' hévizeivel; Karczagot, 's t. ee. meglátogattam. Majd 1826-dikban újölag beutaztam a' Bánátba, a' mely az előtt nagyon rám ijesztett vala. De most, bátor 2 hónapig utaztam, és mulattam benne, soha csak a' fejem sem fájdult meg. Ezen Bánáti második utazásomban meglátogattam Temesvárat, Csahovát többször, a' Bu-ziási savanyúvizeket, Lugost, Karánsebest, a' Mehádiai fürdőket, Ó Orsovát, Török v. Új Orsovát a' Duna közepén, a' Vaskapu elejét, Elisabetfortot, az Új-Orsovai Basát, Páncsovát, Zemlint, Belgradot, és anak a' Basáját. Szerencsésen, jó egészségben visszajöttem Pestre Augusztusban. E' ből azt hoztam ki, hogy 30 cztendő alatt nagyon megegészségesedett a' Bánáti levegőég. Mert Versecznél, a' régi Mare-Album partján és e' nek a' vólttenger fenekén, Hatzfelden, sőt az egész Torontál Vármegyében, minden legkisebb egészségem változása nélkül utaztam, a' legnagyobb hőségekben, és csözésekben 's árvi-zekben. Megjártam ezen utazásomkor a' Bársági bányavárosokat is, úm. Ora-vicezát, a' bányáival egyetemben, Boksát, 's t. ee. a' hol a' levegőég bányai is, Bánáti is; de nekem meg sem ártott.

Mióta Pesten lakom, 1795-diktől fogva; 1797-dikben elkezdvén a' Magyar-könyv írást, iratam, és világ eleibe bocsátottam már 14 darab Munkát, a' 15-diket pedig most hirdettettem ki, a' Magyar Patika nevű munkámat. Minden munkáimat, kivéven kettőt, a' magam költségén nyomtattam ki; a' mi is vagyonkámnak nem kevés csonkittatásával történhetett, és esett is meg.

A' munkáimnak a' rendjek, nevek, le van írva, ezen Munkámnak a' végén: Orgonarosta.

Röviden ezekben áll az életem folyamataja."

Az önéletrajzhoz csatolta Kováts Mihály a Társaság által kibocsátott „Ma-gyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai könyvé”-ről tett észrevételcit és megjegyzéseit is. Ezekből egy bölcs ember komoly figyelmeztetése hangzik az Akadémia felé, mikor levonja a végkövetkeztetést: „a Magyar tudós tár-saságnak főképpen kell arra vigyázni, hogy a nemzet vele kezdet fogjon. Mert különben mi haszna a Magyar tudós társaságunk, ha attól a magyar közönség irtózik.”(M. Tud. Akad. levelezés 85/1833.)

A következőkben Csorba József 1833. okt. 12-én írt érdekes kritikáját ismerjük meg Kováts Mihály egyik nyomtatásban soha meg nem jelent fordítá-sáról. (M. Tud. Akadémia. levelezés 1833. XXVII. 286.)

„El olvastam Dr. Kováts Mihály Úr által tett fordítását a' Kitaibel Pál 'stb. Magyar Ország vízbontásának, vagy, mivel a' bontáson kívül többre is tanít, vízleírásnak (Hydrographica Hungaria), és azt összevetvén a' deákál azt találtam, hogy a 'fordító a' tudomány velejét és a' czélzás lelkét el érte – sőt a' vízforrások helyét betű rendbe szedvén orvos és nemorvos hazánkfiainak

olly munkát ad kezükbe, mellyből azon természeti magyar kincsek, 's egyik fő gyógyszernek anya nyelvünkön esméletére még kisebb fáradsággal juthatunk: ennek segítségével akármely középszerű tudományú orvos is tudni fogja, betegét fürdeni hívá küldje, tudni mellyik vizet itassa véle, és nem fogunk hallani olly képtelenséget, mint nem régiben én is hallottam egy orvosi tanácsban, hogy p. o. a' balaton vize olly csupa víz, mint más akármeltyik!!

A'mi írásmódját illeti, az nem a' most divatozó ugyan, de látszik mindenütt, hogy bírja mind a' deák mind a' magyar nyelvet, s ha talán apró különösségek vagynak is benne, azok a' veteranus magyar írónak a' mostaniak nézőszínen lévőket követni akaró, de a' már koros idegekben a' követésre nehezen hajló tulajdonságából folynak véleményem szerint – és ezen tekintetben kell mondanom, hogy ez „magis extra vitium quam cum virtutibus lacit”.

Meg említésre méltó sajtárságok, hogy az a' szócskával kíméletlenül él: p. o.: a' mellyben le írja a' Munkájának az alkalmatosság szerint való okát! e' volt annak az első és fő oka, hogy a' Kitaibel Prof!l. Kitaibel kitetszett a' mint az élete leiratja bizonyítja! ezen tudós hazánkfíának az életét; annak a' magyartásban; bőséges a' kifolyása annak; a' feleresztett a' bornak a' szeg-sárga színét vette fel; akkor a' víz a' tónak csak a' medréit foglalva el stb.

Továbbá saját módon él a' suffixumokkal a' többesen egyes főnevekben: p. o. az első részben értekezik a' savanyú vizeknek italokról, és mondanám italáról; ez a' víz a' tagok gyengeségekben, a' szélütésben – használ; – a' tartalmak arányosságoknak a' meghatározatások.

Azonban vélekedésem szerint ez az a'tárgy nyelvmesterségünkben, mellyet a' Nemzetnek, vagy az Akadémiának minél előbb figyelemre kell méltatni – hogy így azon minden más európai nyelvet felül múltó szép tulajdonságával nyelvünknek bátran, és egyformán éljünk: mert csak valljuk meg, hogy midőn pennánk foly, sokszor meg akadunk ezen: p. o. hogy jobb? Nagy Úrnak Ts. Vármegyének Táblabírájának v. Táblabírájoknak; Eugenius, ki engem bölcselkedésre tanított, több tudós társaságok tagja – vagy tagjok??

Negyedszer különbözik a' mostani orvos íróktól némely kifejezéseiben p. o.: volumen = takaréki, massa = darab, thachitis = gerinczkórság, analysis chemica = titrálás felbontás, Universitas = Mindenség, Orvos Doctor = Orvosnagy, mondja Dr. Kovács Úr; mi pedig mondjuk terime, gyurma, ebag vagy csontenyv, Vegybontás, Egyetem, Orvos Doctor.

Vélekedésem szerint főképpen óhajtani való az, hogy a' mértékek neveiket a' szerint igazítaná ki, a' mint az Orvosi Tár 7. füz. 1833. Évf. 63. lapján van.

Egyéb aránt eszembe jut:

quid autem Caecilio, Plautoque dabis Romanus, ademptum Virgilio, Varioque? ergo cur acquirare, pauca, Si possum invidere? quum lingva Catonis et Enni Sermonem patrium ditaverit.

És éppen az illy apróságokon fen nem akadván, midőn a' világszerte becses munka magyar köntösben megjelen, ha annak némelly ótése az élesen bíráló-nak szemébe tűnne is — fogadjuk azt szívesen!

Lássunk például belőle valamit:

De Aquis mineralibus
parádensibus
Pagus Parád, in cujus territoris
Aquae hae minerales oriuntur, situs
est in lateris Mátra, meridionalis
valle amoena, Agria in Occidentem
quator, Gyöngyösino in Septemtrio-
nem fere tribus et dimidia hora,
Pestino media inter Orientem et
Septemtrionem directione undecim us-
que duodecim milliaribus remota.
Vallis parádensis longa ex gramonosa
formatur a montium Mátra declivi-
tatibus septemtrionalibus, partim.

Fago et Betula tectis, partim pra-
tis et agris condecoratis, vallibusque
suis angustioribus versus Septemtri-
onem et orientem deflectentibus, et
a colle vasto contrariam fere direc-
tionem tenente, cum nempe ab occi-
dente versus Septemtrionem fere
usque ad pagum Petsk excurrat.

Rivuli plures latus septemtrionale
Iugi Mátra rigantes in vale hac con-
fluunt sub nomine Tarna, deflucit in
Orientem aperto, qui in territorio
parádensi duae molae farinae paran-
dae, unam tabulis ligneis secundis
inservientem consitat, et postquam
adhuc alios suscepisset rivos, a Döb-
rő versus Kompolt, magnam subin-
flat Hungariae planitiem.

A' Parádi ásványos vizekről.

Parád faluja, melynek határában
ásványos vizek fakadnak fel, a'
Mátra déli oldalának kies völgyében,
a' mely enyészet felé Egertől 4,
észak felé Gyöngyöstől 4 $\frac{1}{2}$, kelet és
észak közt való arányzatban Pesttől
11–12 mért földnyire esik.

A' Parádi hosszau és pástos völgy
alkatik a' Mátra éjszaki lejtői által,
a' melyek részént tölgy-bik-nyírfák-
kal fedődnek, részént rétekekkel és
szántóföldekkel díszeskednek, ré-
szént éjszak és kelet felé szorosabb
völgyekkel elfordulnak; és egy nagy
ellenkező arányzatot tartó halomtól,
napnyugattól napkelet felé egészen
Pecsk falujáig, kinyúlik.

A' Mátra sorhegyének éjszaki ol-
dalát mosó sok patakocskák össze-
gyülekvén eben a' völgyben, a'
Tarna nevű folyóvizet alkotják,
a' mely kelet felé folyván, a' Parádi
határban 2 malmot, és egy deszka
fűrész malmot hajt, 's minek utána
még más folyókat magába vett vól-
na, Döbrőtől Kompolt felé kiömlik
Magyarországnak a' nagy térségére.

Szamosbáti Dániel